

Христина АМБАРЕВА
Николай АРЕТОВ
Ангелина БАНОВИЌ-МАРКОВСКА
Милена БОЖИКОВА
Стефка ВЕНКОВА
Херман ДАНУЗЕР
Драган ДАУТОВСКИ
Нина ДИМИТРОВА
Джин-А КИМ
Катица КУЛАВКОВА
Владимир МАРТИНОВСКИ
Мирјана П. МИРЧЕВСКА
Витомир МИТЕВСКИ
Анна ПИОТРОВСКА
Билјана РИСТОВСКА-ЈОСИФОВСКА
Валерия ФЕДОТОВА
Иван ЯНАКИЕВ
Кристина ЯПОВА

www.baspress.com

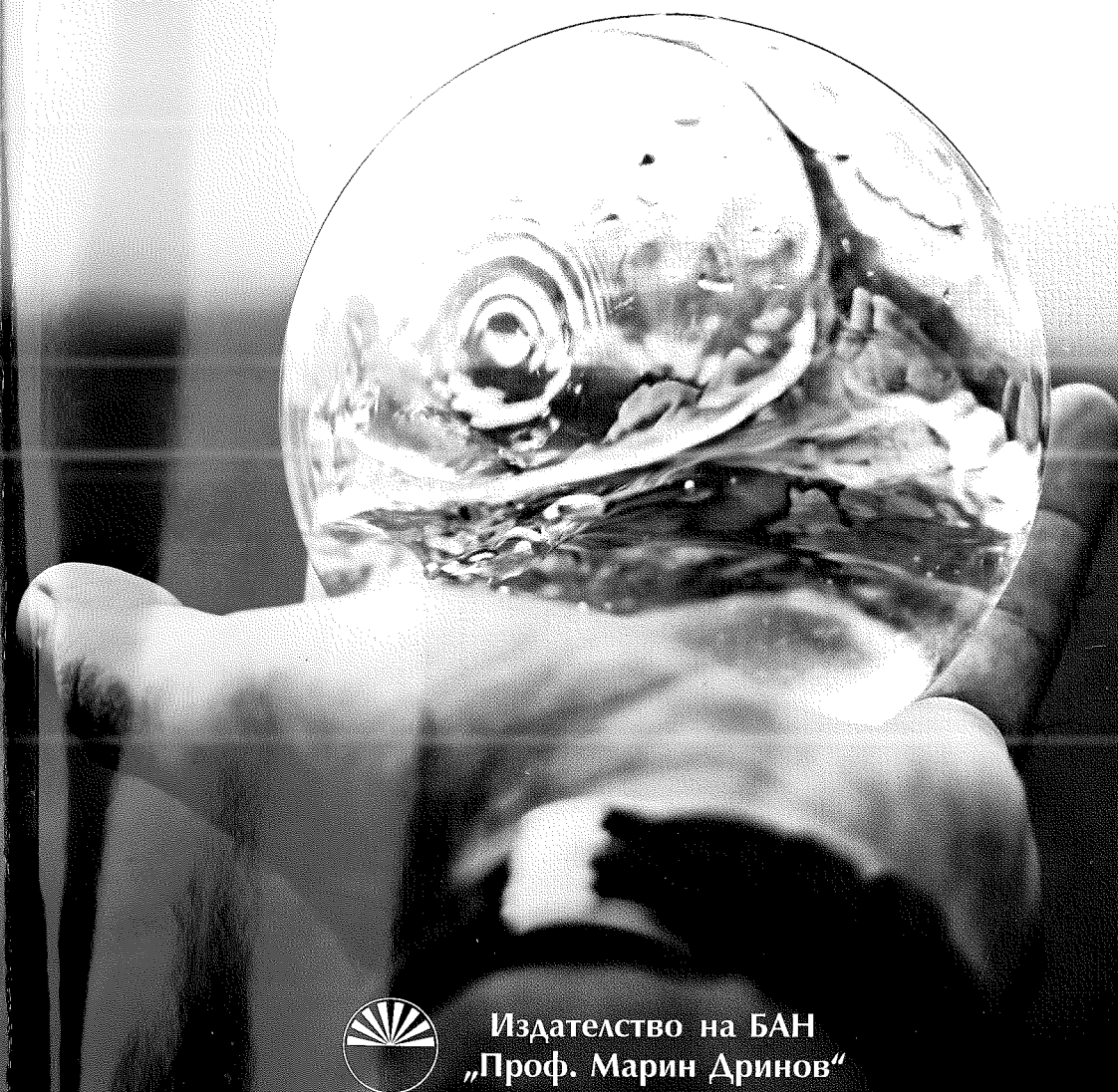

ТРАНСФЕР И ПАМЕТ

ДИНАМИКА НА КУЛТУРНИТЕ ПРОЦЕСИ

ДИНАМИКА НА КУЛТУРНИТЕ ПРОЦЕСИ

ТРАНСФЕР И ПАМЕТ

Издателство на БАН
„Проф. Марин Дринов“

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
MACEDONIAN AKADEMY OF SCIENCES AND ARTS
INSTITUTE OF ART STUDIES

**DYNAMICS OF CULTURAL PROCESSES
TRANSFER AND MEMORY**

Compilers and Scientific Editors
Prof. Milena Bozhikova, D.Sc.
Acad. Kulavkova, Katica, PhD

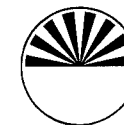
Sofia • 2017
Prof. Marin Drinov Publishing House
of Bulgarian Academy of Sciences

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ И ИЗКУСТВАТА
ИНСТИТУТ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ИЗКУСТВАТА

**ДИНАМИКА НА КУЛТУРНИТЕ ПРОЦЕСИ
ТРАНСФЕР И ПАМЕТ**

Съставители и научни редактори
проф. д.изк. Милена Божикова
акад. Катица Кюлавкова

София • 2017

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

- Ѓуриќ 1974: **Ѓуриќ, Ј. Воислав**. Византиске фреске у Југославији. Београд: СКЗ, 1974.
- Ѓурчинов 1998: **Ѓурчинов, Милан**. Македонската литература и култура во контекстот на медитеранската културна сфера. Скопје: МАНУ, 1998.
- Клетников 1985: **Клетников, Ефтим**. Орион. Скопје: Наша книга, 1985.
- Конески 1993: **Конески, Блаже**. Светот на легендата и песната. Скопје: Гоце Делчев, 1993.
- Коруновски и Димитрова 2006: **Коруновски, Сашо и Димитрова, Елизабета**. Византиска Македонија. Скопје: Детска радост, 2006.
- Мартиновски 2001: **Мартиновски, Владимир**. *Од слика до песна*. Скопје: Магор, 2001.
- Мартиновски 2006: **Мартиновски, Владимир**. *Ut pictura poesis – Поезијата во дијалог со ликовните уметности*. Струга: СВП, 2006.
- Миљковиќ-Пепек 1967: **Миљковиќ-Пепек, Петар**. Делата на зографите Михаил и Евтихиј. Скопје: Македонска книга, 1967.
- Поповски 2000: **Поповски, Анте**. Орфеј и Исус – панорама на библиските мотиви во современата македонска поезија. Струга: СВП, 2000.
- Ренцов 2006: **Ренцов, Михаил**. Избрани дела 1, 2, 3. Скопје: Менора.
- Серафимова 1995: **Серафимова, Анета**. Среден векл – Во: *Македонија, културно наследство*. Скопје: Мисла, 1995.
- Успенски 1994: **Успенски, Леонид**. Теологија на иконата, 1994.
- Чемерски 1978: **Чемерски, Глигор**. Жива Византија. – *Књижевна реч*, 1978, бр. 11.
- Ќулавкова 1988: **Ќулавкова, Катица**. Речта како слика. – *Разгледи*, 1988, бр. 7, с. 530 – 533.
- Џепароски 2014: **Џепароски, Иван**. Дискурси на визуелното. Скопје: Матица Македонска, 2014.
- Џепароски 2016: **Џепароски, Иван**. Светлините на Света Гора. Скопје: Магор, 2016.

БАЛКАНИЗМОТ/ВИЗАНТИЗМОТ КАКО РЕСЕМАНТИЗИРАНА МЕМОРИЈА (СПОДЕЛЕНА ТОЧКА НА ДОПИР ВО КУЛТУРНАТА ИСТОРИЈА НА БАЛКАНОТ)

Ангелина Бановиќ-Марковска

Апстракт. На балканските простори постои специфична културна меморија, која не само што може да биде важна алка во разбирањето и толкувањето на балканската историја, туку и основа за идни дијалогски платформи. Таа ги има предвид и присетувањето, и заборавувањето: присетувањето како способност да се повикаат во сеќавање минатите времиња, а заборавувањето како потиснат вид „искуство“ кое е извориште и складиште на нашето знаење. Тоа би можело да создаде една *(ре)семантизирана меморија*, која нема да биде обременета со етногенезата на балканските народи, туку со споделените „места на сеќавање“, кои ни откриваат кои сме, врз основа на тоа што веќе не сме. Термините *milieux de mémoire* и *lieux de mémoire* на Пјер Нора се исклучително важни: првиот како влез во мнемоничкото *реконструирање* на проживеаното колективно сеќавање на Балканот (кое довело до создавање на една интернализирана, седиментарна и комеморативна меморија), а вториот како клуч за мнемоничкото *деконструирање* на тоа наследено сеќавање и за создавање на една екстернализирана контра-меморија. Во овој есеј *балканизмот/византизмот* се посматра како споделено „место на сеќавање“ чијашто културна мисија – редефинирање на контаминираната сликата за Балканот – отвора пат кон хоризонтална и вертикална интеграција на балканските култури.

Клучни зборови: Балкан, културна меморија, балканизам, византизам, места на сеќавање, допирни точки, ресемантизација, контра-меморија.

Abstract. This essay is based on the premise that in these areas there is one specific cultural memory, which could be not only an important link for understanding and interpreting the Balkan's past, but the starting point for future dialogue forms. It takes into account recalling and forgetting – recalling as an ability to recall into our memories past events and times, while forgetting as a suppressed type of “experience” which functions both as the source and the depository of our knowledge. This could contribute to the creation of a *(re)semanticized memory*, that would not be burdened by the ethnogenesis of the Balkan peoples, but with the shared “sites of memory”, with potential points of contact, which reveal who we are, based on what we no longer are. In this respect, the terms *milieux de mémoire* and *lieux de mémoire* from Pierre Nora's concept seemed exceptionally important and adequate. The former as

entry into the mnemonic restructuring of the lived collective memory in the Balkans (which led to the creation of an internalized, sedimentary and commemorative memory), while the latter as the key for mnemonic deconstruction of that inherited memory and for creating an externalized counter-memory, which in the symbolic displays, sites and ideals of the Balkan cultural history, would recognise the common, referential and almost productive "points of contact". In this essay I will focus on *Balkanism/Byzantism* as a shared "memory site" whose cultural mission – redefining the contaminated image of the Balkans – paves the way towards horizontal and vertical integration of Balkan peoples and cultures.

Keywords: Balkans, cultural memory, Balkanism, Byzantism, sites of memory, points of contact.

Насловот на мојов есеј произлегува од концептот на францускиот историчар Пјер Нора (Pierre Nora), но во себе содржи и траги од други рецентни теоретичари, како и од археологијата на знаењето на Мишел Фуко (Michel Foucault). Се работи, всушност, за поимање што не е опседнато со историјата на големите идеи (со генезата, континуитетот или сеопфатноста на балканските верувања), туку со „упадот“ што во наталожените знаења на овие народи со одделни истории и култури го извршил (дис)континуитетот на нивното „заедничко детство“¹. Затоа, хоризонтот на мојата перцепција нема да се обраќа на една историја, на една култура или на еден менталитет, туку на *сплет* од практики, знаења и институции, кои со текот на времето создале кај балканскиот човек еден интериоризиран систем (од чувства, знаења и верувања), чии граници и точки на вкрстувања тешко можат да се дефинираат или да се одделат. Се работи претпоставката што упатува на сознанието дека и покрај сличниот историски, културен и симболички капитал, народите од овие простори не стремеле, нужно, кон некое тотализирачко единство, туку кон еден специфичен семиосис, кој, повеќе или помалку, имал умножувачки одошто обединувачки учинок/ефект.

За да бидам појасна ќе потсетам дека на Балканот постои една специфична *културна меморија*, која не само што може да биде важна алка во разбирањето и толкувањето на балканското минато туку и појдовна точка за идни дијалогски платформи. Вистина, како облик на индивидуално помнење кое го подразбира цивилното занимавање со минатото, сеќавањето е мнемотехничка активност што помага во формирањето на индивидуалните идентитети, но како форма на колективно помнење тоа е, истовремено, и важна стратегија во создавањето на *културната меморија*. Таа ги има предвид и присетувањето и заборавањето – присетувањето како способност со која ги повикуваме во сеќавање минатите настани и времиња, а заборавањето како потиснат вид „искуство“, кој функционира и како извориште и како складиште на нашето знаење. Токму тоа би можело да при-

¹ Мислам на „задоцнетиот развој“ на балканските држави, кои, речиси без исклучок, биле соочени со трагиката на своето „битие на крстопат“.

донесе кон создавањето на една *(ре)семантизирана меморија*, таква што нема да биде обременета со етногенезата на балканските народи, туку со споделените „места на сеќавање“, со потенцијалните точки на допир, кои „ни откриват кои сме, врз основа на тоа што веќе не сме“ (Нора).

Затоа, темата на оваа конференција, „Културната интеграција, трансферите и симболите (знаците) на меморија“, отвора за мене серија важни прашања. Едно од нив е и прашањето: дали меѓу различни етнички и културни групи можат да постојат „точки на допир“? Дали тие произлегуваат од сличностите или ги создаваат разликите? Дали за да се случи некаков чин на идентификација (како во случајот со идентитетот „Балкан/Балканци“) треба да постојат заеднички „места на сеќавања“, кои би учествувале во создавањето на една регионална културна меморија и регионален (колективен!?) културен идентитет²? Каков е нивниот капацитет и степен на емоционална идентификација³?

За некои од овие прашања, како и за модалитетите од нивните вкрстувања, преплетувања и/или евентуални совпаѓања, расправа и бугарскиот културолог и книжевен теоретичар Александар Косев (Александър Кьосев). Во извонредната студија под наслов „Мрачна интимност: мапи, идентитети, чинови на идентификација“/„The Dark Intimacy: Maps, Identities, Act of Identification“ (публикувана во зборникот *Балканот како метафора: меѓу глобализацијата и фрагментацијата*⁴), Косев укажува на еден *автоматизиран есенцијализам* присутен во поимот „Балкан“ и дава извонредна детекција на „апстрактниот идентитет“ *Homo Balkanicus*⁵. Што сè

² Косев појаснува дека *колективниот културен идентитет* е двосмислен, оти не го подразбира и чувството на припадност што би можеле да го делат (или да го игнорираат) групи и поединци. „Кои нијанси го разликуваат чувството на припадност од чувството на неприпадност“, се прашува тој. Дали навистина постои *Homo Balkanicus*, која колективна имагинација го создала и како би можел да изгледа овој „заеднички балкански антрополошки тип“? (Kjosev 2003, 202 – 204).

³ Во книгата *Identitet Evrope: jedinstvena duša evropske unije?* (2009), Томас Мајер (Thomas Meyer) вели дека Европската Унија е творба што може да наиде на рационално одобрување, или на спогодбено учество, но не и на емотивна идентификација. „Идентификацијата со Унијата како единица на политичко дејствување, веројатно секогаш – (...) и во голема мера ќе има рефлексивна природа, како и постмодерните форми на политичкиот идентитет“ (Meyer 2009, 54). Сите добри познавачи на балканските околности имплицитно посочуваат дека такво, веројатно, би било и политичкото идентификување со Балканот и балканскиот идентитет, но со неопходна ирационална доза од емоционални примеси.

⁴ *Balkan kao metafora: između globalizacije i fragmentacije*, Časopis Beogradski krug, Beograd, 2003, str. 200 – 226. (Извор: *Balkan as Metaphor. Between Globalization and Fragmentation*, eds. Dušan I. Bijelić & Obrad Savić. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts & London, England, 2002, pp. 165-190).

⁵ Терминот е на бугарскиот литературен историчар и теоретичар Светлозар Игов.

покрива овој бременит поим, се прашува Косев: појавност и/или суштина, признавање и/или негирање, припадност и/или дистинкција, статика и/или динамика по однос на практиките вклучени во неговото конституирање? Потенцирајќи го заедничкото културно-историско наследство и макросоцијалната рамка карактеристична за овие простори, тој укажува на една бесконечна и хетерогена листа од сличности и разлики, кои го дефинираат статичко-динамичкото поле на идентификација кај балканските народи и култури. Во тоа дијалектичко поле, распнато меѓу балканските Скили и Харибди, вклетена е сликата на еден апстрактен и НЕхомоген идентитет: од една страна, како резултат на импутираната, надворешна и надредена проекција за мрачниот, изопачен, одвратен и контаминиран Балкан(ец), а од друга страна, како локална реакција и зазор од внатрешното чувство на срам што го предизвикува таа перцепција. Едното идентитетско поле влече кон културна амнезија (или отфрлање на сè што е балканско), а другото кон хиперболична гордост (потрага по специфично национално себство). Но, двете заедно откриваат една центрипетална сила, која – покрај стигматизирањето и автостигматизирањето кај балканските народи и култури – довела до нивно меѓусебно диференцирање, негирање и некомуницирање (Kjosev 2003, 217).

Има една важна констатација во книгата „Замислувајќи го Балканот“, која го потврдува ова гледиште а го содржи и клучот за исчитување на мојот есеј. Во неа се вели дека наспроти ориентализмот, како дискурс на импутирана опозиција, стои балканизмот како дискурс на *импутирана амбивалентција* (Тодорова 2001, 24). Се разбира, Марија Тодорова не сака да каже со тоа дека *балканизмот* е некаква „поткатегорија на ориентализмот“, туку настојува да го дефинира како дискурзивна стратегија со посебен режим на доминација и *удвоен* претставувачки механизам: од една страна, како репрезентација (Балканот како источноевропска периферија), а од друга страна, како авторепрезентација (Балканот во его-дискурсите на националните самоидентификации). А, тоа не значи друго освен дека Балканот и балканизмот се, истовремено, и предмет и инструмент на сопственото (де) конструирање, што води кон потребата од политичко и методолошко диференцирање. Но, зарем ова не ја покажува/потврдува *дуалистичката природа на балканизмот*? И може ли таа некогашна негативна „византиска“ одлика да прерасне денес во „балканска“ гордост?

Пред да одговорам на ова прашање сакам да напоменам дека за народите од овие простори – барем кога станува збор за културно-историското наследство, религијата, обичаите и менталитетот – периодот на византиското владеење, неговата илјадагодишна историја, претставува важно мемориско

⁶ Според Едвард Саид, ориентализмот е западноевропски начин на покорување, реструктурирање и завладување со Истокот, со кој европската култура го потврдува сопствениот идентитет наспроти Истокот како сурогат-себство.

средиште (*milieu de mémoire*). Во таа насока, термините *milieux de mémoire* и *lieux de mémoire* од концептот на Пјер Нора ми се чинат исклучително важни и соодветни⁷. Првиот како влез во мнемоничкото *реконструирање* на проживеаното колективно сеќавање на Балканот (кое довело до создавање на една интернализирана, седиментарна и комеморативна меморија), а вториот како клуч за мнемоничкото *деконструирање* на тоа *наследено сеќавање* и создавање на една екстернализирана контрамеморија, која во симболичките експонати, места и идеали од балканската културна историја би ги препознала заедничките, референтни и безмалку продуктивни „точки на сеќавање“. Ќе се задржам на некои од нив, но најнапред, дали „балканизмот“ како апстрактен поим би можел да биде соодветно „место на сеќавање“? Да видиме што вели за тоа Пјер Нора.

Во текстот насловен „Помеѓу сеќавањето и историјата“, Нора пишува: „*Местата на сеќавање/lieux de mémoire* немаат референти во стварноста, тие се свој сопствен референт, знаци што упатуваат самите на себеси, знаци во чиста состојба... Тие се место на изобилство затворено во себе, дефинирано со својот идентитет и сумирани во своето име, но истовремено и отворени кон бескраен дијапазон можни значења“ (Nora, 12/2007, 164). „*Местата на сеќавање* – вели тој – живеат од својата способност за метаморфоза, од способноста за постојано оживување на старите и генерирање нови значења, и тоа секогаш во нови и непредвидливи врски, што ги прави толку возбудливи“ (12/2007, 157), особено што се испразнети од секаков настан, оти токму неговото отсуство ги дефинира како „места на сеќавање“ (12/2007, 162).

⁷ Како заеднички, референтни *milieux de mémoire* (мемориски средишта/мемориски островца на Балканот, кои соодветствуваат на она што Марија Тодорова го дефинира како „историско и политичко наследство“) би можеле да ги издвоиме: 1) византиското, 2) отоманското, 3) комунистичкото/социјалистичкото и 4) посткомунистичкото културно-историско средиште, а како соодветни *lieux de mémoire* (или репрезентативни „места на сеќавање“ што произлегуваат од нив), би можеле да ги разгледуваме: 1а) византизмот/балканизмот, спомениците од византискиот период (на пример, Аја Софија како ремек-дело на византиската архитектура и духовно наследство на Балканот, кирилицата/монаштвото и Климентовиот универзитет на Плаошник...); 2а) османизмот и јаничарството (како заедничка судбина на балканските народи – фигурата на Скендербеј), панславизмот (Зборникот на браќата Миладиновци); 3а) атеизмот и тоталитаризмот (спомениците/спомен-куките/мавзолеите на комунистичките лидери, гулазите...); 4а) либерално-демократската транзиција и евро(по)центризмот како интеграциски процеси/тенденции и нивните симболи (Шенгенскиот визен режим за земјите од Балканот, ЕУ-стандардите, Болоњскиот образовен систем... и сл.).

⁸ Pierre Nora. Između sjećanja i povijesti. – *Diskrepancija*, siječanj 2007, svezak 8, broj 12, str. 135 – 165 (Nora Pierre. Between History and Memory: Les lieux de Memoire. – In: *Representations* (Special Issue: Memory and Counter-memory), 1989, no. 26, pp. 7-24 <www.jstor.org/stable/2928520>).

Ќе ве вратам сега неколку векови наназад. Имено, кога западноевропските дискурси го граделе своето (не)историско имаго како позитивен пол во вечната дихотомија Исток – Запад, *византиското цивилизациско наследство* најчесто било занемарено, потиснато, па дури и отфрлено од страна на Грандиозниот европски селф. Особено поради негативната енергија апсорбирана во поимот *византизам*, со квазимитски одлики за сè што е ориентално, отоманско или антипрогресивно. И не само поради внатрешната комплексност, сложениот културно-историски фондус и амбивалентната традицијата туку и поради лиминалниот карактер на овој геополитички (меѓу)простор со хибридни себства, кое и денес – еве – се поистоветува со сопствената стигма како со архаичен знак за потсмев и срам. Затоа, иако се развиле врз придобивките од тракиската и од елинската култура, римската политичка идеја и христијанската вера и етика, Византија и *византизмот* долго време биле синоними за пропаст и декаденција, за ирационалност, периферност (можеби перфидност!?) и варварство.

Но, што вели за ова светски познатиот религиолог Милица Бакиќ-Хајден (Milica Bakić-Hayden)? Обидувајќи се да открие „што е тоа толку византиско на Балканот“⁹, таа констатира дека (за разлика од ориенталистичкиот) *балканистичкиот дискурс* не се потпира само врз бинарни опозиции (од типот христијанство – ислам, цивилизација – варварство, исток – запад) туку и врз амбивалентни поими (како: и центар и периферија, и духовно и световно, и говор за истото и говор за различното, и свето и духовно). Без да навлегувам во детално толкување на нејзината студија, која по многу нешта е провокативна, ќе кажам само дека во неа препознав можност за ресемантизирање на *балканизмот* како дискурс на наметнати и самонаметнати стереотипи, па следејќи ја нејзината луцидна перцепција ќе се обидам да го демистифицирам и поимот *амбивалентност* како ексклузивна одлика на византизмот. Имено, како симбол на културниот, политичкиот и идентитетскиот расцеп меѓу западното и источното (глобалното и локалното), Византија имала специфичен поглед на светот. Тој се читувал (можеби и најмногу) во дуалната/дијархична структура на власта (световно-духовна, цезаропапистичка¹⁰), па оттаму две посебности карактеристични за

⁹ Да се види статијата „Balkanski ‘bizantizam’ ili šta je to tako vizantijsko na Balkanu“ (Bakić-Hayden Milica. Varijacije na temu ‘Balkan’. Institut za filozofiju i društvenu teoriju „Filip Višnjić“, Beograd, 2006, pp. 75-99).

¹⁰ Латински (западноевропски) збор со негативна конотација за означување на двојната/удвоена власт, која во Византиското Царство ја делеле царот и патријархот или, поточно, обвинување што укажува дека православната црква ѝ се покорувала на државната власт. „Но, во византиската дијархична традиција односот меѓу световното (imperium) и светото (sacerdotium), отелотворено во царот и патријархот, било сфатено како *симфонија*... ‘симфониски’ модел на концептуалната меѓузависност од духовниот авторитет и световната власт“ (Bakić-Hayden 2003, 84 – 85), кои со векови го одредувале единствениот свет на Homo Byzantinus.

тоа културно-историско наследство го привлечеле вниманието на Милица Бакиќ-Хајден: прво – православното монаштво, а второ – „обратната перспектива“ карактеристична за византиското сликарство. Еве зошто.

Апострофирајќи го монашкиот ред (не како исклучива, ами како аскетска/пустиножителска и историски важна специфика на православното христијанство), таа во него видела моќна духовна екумена, која уживала длабока почит и меѓу световната јавност. Поради фактот дека монаштвото неретко било и оспорувано (но, и забранувано) од некои византиски цареви, Бакиќ-Хајден потсетува дека за целото христијанско општество во средниот век тоа, сепак, претставувало некакво „движење на отпорот“, а создавањето на православните монашки заедници на Балканот – „обид да се распламти духот на заедништвото во светот, кој како да ја загубил својата сила на поврзување и чувството за општествена одговорност“ (цитирано според Bakić-Hayden 2003, 89).

И вистина, речиси сите балкански народи во својата културна историја можат да се пофалат со имиња од редот на монасите/духовни лица што извршиле силно влијание врз мислите и чувствата на своите современници. Како производ на византиската духовна традиција (православното христијанство), тие се вложиле себеси не само како испосници туку и како „полифункционални културни дејци“ (учебникари, преведувачи, историографи, книжари, печатари, резбари), предвесници на најважните филолошки идеи на Балканот. И не биле само „гласот и совеста на народот и епохата“ што негувале култ кон разумот и знаењето, туку неретко и трибуни, маченици, дипломати, луѓе што се обидуваа да постигнат рамнотежа меѓу политичката и културната историја на Балканот, негувајќи ја во своите записи и историската меморија и културниот идентитет. Зашто, поважна од световната власт за нив била „државата на духот и на словото“ (Игов 2002, 12 – 13), најжилавата институција низ вековите, која во отсуство на граѓанско општество имала државотворна функција. И, еве го повторно, во ликот на монахот, амбивалентното својство на балканското „историско битие на крстопат“, олицетворено во таа посветена религиска фигура, која била истовремено и духовник и општественик, и книжевник и историограф, и учител и мисонер, човек што ги обединувал во себе и *vita contemplativa* и *vita activa*. А, такви не биле само светите (сесловенски) просветители Кирил и Методиј, Климент и Наум Охридски туку и балканските: свети Паисий Хилендарски, епископ Софроний Врачански (поп Стојко Владиславов), Васил Друмев (митрополит Климент Ѓрновски), Јоаким Крчовски, Кирил Пејчиновиќ-Тетоец и Теодосиј Синаитски, или Свети Сава, Христофор Жефаровиќ, па и Доситеј Обрадовиќ и, секако, Петар II Петровиќ Његош. Ефектите од нивните интелектуални и уметнички активности (иконописи, резби, компонирања), но пред и над сè широкиот спектар просветителски и културно-општествени дејствувања, нашле свој израз и продолжение во различните форми на знаење и уметност, кои денес ги подведуваме под поимот *култура*. А ова навистина оди во прилог на идејата дека амбива-

лентноста – таа стигматизирана византиско-балканска „аномалија“ – можеби некогаш навистина била недостаток, но со скриен потенцијал, кој благодарение на „обратната“ византиска перспектива би можела денес да се претвори во предност. Еве како.

За разлика од линеарната перспектива, карактеристична за западно-европското ренесансно сликарство, која го исклучува набљудувачот од просторот на набљудувањето и го става во надредена позиција, од друга страна на рамката, „инверзната“ византиска перспектива не подразбира една, статична, надворешна и надредена „гледна точка“, туку фокусот го сместува во внатрешноста на претставениот универзум, вклучувајќи го и набљудувачот во просторот на набљудуваното. „На околото што навикнало на линеарната перспектива, оваа обратна перспектива би можела да му изгледа ‘искривена’, дводимензионална, па затоа ‘примитивна’... но, таа само го спојува претставениот простор со реалниот простор на набљудувачот, откривајќи го тоа единство и покажувајќи дека меѓу нив не постои граница“ (Bakić-Hajden 2003, 92). Но, амбивалентноста е денес заменета со извесност „и веќе не постои заеднички универзум на значења – вели Милица Бакиќ-Хајден. – Како последица на тоа се појавија недоразбирањата и заемните етикетирања, кои налагаат сè поголема претпазливост и одговорност кон другиот“ (2003, 90).

Но, токму улогата на интелектуалните работници на Балканот, таа хибридна световна екумена, би можела да ја преземе денес културната мисија на некогашните монаси. Ако монаштвото некогаш било „движење на отпорот“, и балканскиот нововековен „културен екуменизам“ би можел да претставува денес своевиден чин на отпор, кој зафрлените културни фрагменти од Балканот – небаре „згазени животни на патот на глобализацијата“ – ќе ги здружи во „витален парламент од хибридни култури“ (Bjelić 2003, 35). Но, не така што ќе ја отфрли/исклучи амбивалентноста од својот „балканистички“ дискурс, туку така што ќе ја пресоздаде во нова ресемантизирана меморија за Балканот и за Византија. И, така, наместо да постои како вечен „камен на сопнување“, балканизмот/византизмот би можел да стане конструктивна „точка на допир“, заедничко „место на секавање“, кое ќе го намали хоризонталниот антагонизам меѓу балканските држави и етникуми, активирајќи го вертикалниот систем на меѓусебна соработка во рамките на Европската Унија. Секако, тоа не го претполага (само) истакнувањето на одделните „историски специфики“, туку прифаќањето на заедничкото „специфично искуство“ не како балканска т(в)орба од минатото, туку како мудар одговор на сегашноста. Одговор што ќе ја рedefинира контаминираната сликата за Балканот и за Балканците, отворајќи пат кон една продуктивна културна интеграција, која нема да сугерира нов геополитички идентитет (некакваси „апстрактна хомогеност“), туку (само-)критичко деконструирање на претставата за малите балкански нации, кои одбиваат да живеат во локален апартхејд со колективна параноја, којашто му робува на војниот, политичкиот и дипломатскиот капитал од деветнаесеттиот век (Savić 2003, 10). Само на тој начин би можеле да го пре(с)вртиме паноптичкиот резон на Центарот и да создадеме нов „хоризонт на отпор“ против плиткоста на глобалната култура, помагајќи ѝ на денешна Европа да ја преосмисли амбивалентноста, па дури и да ја реинтегрира (!) во своето „нецелосно“ себство.

Зарем ова не е вистинската мисија на новиот, изворен балканизам – оној што ги спојува конститутивните разлики и парадокси во неантагонистичка контрадикција (Моћник 2003, 101), постигнувајќи, притоа, двојна деколонизација: од една страна, како ослободување од западноевропскиот културен колонијализам, а, од друга, како отфрлување на регионалниот антагонизам и неговите хистерични форми на (меѓусебно) диференцирање. Така, отфрлајќи ги когнитивните менгемиња, ние не само којашто го реинтегрираме Балканот во просторно-временската рамка на Европа туку ја потврдуваме и лојалноста кон регионот – лојалност што не би била рецидив на некаковси провинциски менталитет, туку „упориште на отпорот против централизираната власт, (пред)весник на реформите и демократизацијата“ (Todorova, 73/19, 2005, 82)... Во времето идно.

Користена литература

- Albvaš, 56.2/1999: **Albvaš, Moris**. Kolektivno i istorijsko pamćenje. – *Reč: časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, no. 56.2/1999, pp. 63-83 <<http://www.fabrikaknjiga.co.rs/rec-56-2/>>.
- Asman 2011: **Asman, Alaida**. Duga senka prošlosti: kultura sećanja i politika povesti. Biblioteka XX vek, Beograd, 2011.
- Asman, 56.2/1999: **Asman, Alaida**. O metaforici sećanja. – *Reč: časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, no. 56.2/1999, str. 121 – 135.
- Assmann 2005: **Assmann, Jan**. Kulturno pamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama. Vrijeme, Zenica, 2005.
- Bakić-Hajden 2003: **Bakić-Hajden, Milica**. Šta je to tako vizantijsko na Balkanu? – In: *Balkan kao metafora: između globalizacije i fragmentacije*, Časopis Beogradski krug. Beograd, 2003 (*Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*, eds. Dušan I. Bijelić & Obrad Savić, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts & London, England, 2002).
- Bakić-Hayden 2006: **Bakić-Hayden, Milica**. Varijacije na temu 'Balkan'. Institut za filozofiju i društvenu teoriju Filip Višnjić, Beograd, 2006.
- Berk, 55/1999: **Berk, Piter**. Istorija kao društveno pamćenje. – *Reč: časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, no. 55, 1999, str. 83-92 <<http://www.fabrikaknjiga.co.rs/rec/56/83.pdf>>.
- Bjelić 2003: **Bjelić I., Dušan**. Uvod: Dizanja 'mosta' u vazduh. – In: *Balkan kao metafora: između globalizacije i fragmentacije*, Časopis Beogradski krug, Beograd, 2003 (*Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*, eds. Dušan I. Bijelić & Obrad Savić, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts & London, England, 2002).
- Vajnrih 2008: **Vajnrih, Harald**. Leta: umetnost i kritika zaborava. Fabrika knjiga, Beograd, 2008.

- Eco, 3/1988: **Eco, Umberto**. An Ars Oblivionalis? Forget It! – *PMLA*, vol. 103, no. 3 (May, 1988), pp. 254-261 <<http://www.jstor.org/stable/462374>>.
- Игов 2002: **Игов, Светлозар**. Историја на българската литература. Сиела, София, 2002.
- Jenkins 2008: **Jenkins, Keith**. Promišljanje historije. Srednja Europa, Zagreb, 2008.
- Konerton 2002: **Konerton, Pol**. Kako društva pamte. Samizdat B92, Beograd, 2002.
- Kuljić 2006: **Kuljić, Todor**. Teorije o kolektivnom pamćenju. – In: *Kultura sećanja*, Čigoja štampa, Beograd, 2006, str. 80-107.
- Močnik 2003: **Močnik, Rastko**. Balkan kao element u ideološkim mehanizmima. – In: *Balkan kao metafora: između globalizacije i fragmentacije*, Časopis Beogradski krug, Beograd, 2003 (*Balkan as Metaphor. Between Globalization and Fragmentation*, eds. Dušan I. Bijelić & Obrad Savić, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts & London, England, 2002).
- Nora, 12/2007: **Nora, Pierre**. Između sjećanja i povijesti. – *Diskrepancija*, siječanj 2007, svezak 8, broj 12 (**Nora Pierre**. Between History and Memory: Les lieux de Memoire. – *Representations* (Special Issue: Memory and Counter-memory), no. 26/1989, pp. 7-24 <www.jstor.org/stable/2928520>).
- Savić 2003: **Savić, Obrad**. Predgovor srpskom izdanju. – In: *Balkan kao metafora: između globalizacije i fragmentacije*, Časopis Beogradski krug, Beograd, 2003 (*Balkan as Metaphor. Between Globalization and Fragmentation*, eds. Dušan I. Bijelić & Obrad Savić, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts & London, England, 2002).
- Тодорова 2001: **Тодорова, Марија**. Замислувајќи го Балканот. Магор, Скопје, 2001.
- Todorova 2010: **Todorova, Marija**. Dizanje prošlosti u vazduh: ogledi o Balkanu i Istočnoj Evropi. Biblioteka XX vek, Beograd, 2010.
- Todorova, 73/19, 2005: **Todorova, Marija**. Šta je istorijski region? – Premeravanje prostora u Evropi. – *Reč: časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, no. 73/19, 2005. (Predavanje sa seminara Simboličke geografije Evrope, održanog 28.30. maja 2004, u Budimpešti.)
- Kjosev 2003: **Kjosev, Alexander**. Mračna intimnost: mape, identiteti, činovi identifikacije. – In: *Balkan kao metafora: između globalizacije i fragmentacije*, Časopis Beogradski krug, Beograd, 2003 (*Balkan as Metaphor. Between Globalization and Fragmentation*, eds. Dušan I. Bijelić & Obrad Savić, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts & London, England, 2002).
- Кулавакова 2009: **Кулавакова, Катица**. Демонот на толкувањето. МАНУ, Скопје, 2009.
- Фуко 1998: **Фуко, Мишел**. Археологија знања. Плато, Београд & Издавачка књи-жарница Зорана Стојановића, Нови Сад, 1998.
- Балкански идентитет/и: прилози од научноистражувачкиот проект „Културната интеграција и стабилноста на Балканот. МАНУ, Скопје, 2016.
- Identiteti: pojedinačno, grupa, društvo (ed. Katrin Halpern i Šan-Klod Ruano-Borbalan). Clio, Beograd, 2009.
- Слика друго у балканским и средноевропским књижевностима: зборник радова. Институт за књижевност и уметност, Београд, 2006 <<https://issuu.com/velimirovic/docs/slika-drugog-u-balkan-skim-zbornik>>.

МИГРАЦИСКИТЕ ПРОЦЕСИ ПО РУСКО-ТУРСКАТА ВОЈНА 1877 – 1878 (ИСТОРИЈА НИЗ ЗАЧУВАНИ СЕЌАВАЊА)

Билјана Ристовска-Јосифовска

Апстракт. Настаните во Македонија, кои се поврзани со крајот на Руско-турската војна (1877 – 1878), создаваат сложена ситуација. Овој труд се фокусира на миграции како последица по 1878 година, кога доминираат политички мотивираните миграции и, особено, брановите бегалци. Интересно е да се види како овие процеси се одразени во различни форми на зачувани сеќавања.

Клучни зборови: Балкан, Македонија, миграции, сеќавања.

Abstract. The events in Macedonia, associated with the end of the Russo-Ottoman War (1877 – 1878), have created a complex situation. This paper focuses on migrations as consequences after 1878, when the politically motivated migrations dominated and especially the waves of refugees. It is interesting to see how these processes were reflected in various forms of stored memories.

Keywords: Balkan, Macedonia, migrations, memory.

Фокусот на овој прилог се сеќавањата на миграциите поврзани со Руско-турската војна (1877 – 1878), кога во Македонија доаѓа голем бран на туѓа етничка популација, а македонско население се раселува низ земјата и во странство. Заради подобро разбирање на овие процеси и на начините како се тие запаметени, потребно е да се осврнеме накратко на ситуацијата во Македонија по војната. Имено, уште во почетокот на 1878 година некои водачи на македонските доброволци во Српско-турската војна влегуваат во североисточниот дел на Македонија и организираат востание, кое е искористено од српската политика и пропаганда¹. Во тоа време и некои

¹ Востаничкиот центар бил во манастирот Забел кај Куманово. Во мај 1878 година востаничките сили биле поразени од османлиската војска (Ристовски 1999, 53 – 55; Трајановски 2002, 20 – 22).